

Alpar Lošonc*

PROBLEMATIZACIJA POLITIKE SADAŠNJOSTI: OD LIBERALIZMA DO NEOLIBERALIZMA (KRITIČKA REKONSTRUKCIJA FOUCAULTOVOG OPISA NEOLIBERALIZMA)

Sažetak

Foucaultove refleksije i u smislu dijagnoze i prospekcije zavređuju pažnju. Umjesto pukog opisa ovih refleksija ovdje se tematizira neizostavnost a) postojanja ideoloških aspekata u izvođenju neoliberalizma, b) ontološkog pristupa. Francuski mislilac realizira rekonstrukciju (neo)liberalizma na osnovu pojmovne figure upravljačke racionalnosti. On naglašava cezuru između liberalizma i neoliberalizma poentirajući na značenjima prirodne ontologije i razmjene, odnosno, kompeticije. Prvo se kritizira centriranje neoliberalizma na njemački ordo-liberalizam. Zatim se razmatraju kritike upućene na račun Foucaulta u pogledu neoliberalizma povodom: a) pozicije spram neoliberalizma, b) (ne)reflektiranog pojma vidljivosti, c) ignoriranja nužnosti rekonceptualizacije autonomizirane ekonomije, d) utapanja ekonomskih subjekata u upravljačku racionalnost. Predlaže se a) da se Foucault i u pogledu neoliberalizma tumači u smislu simultanosti moći i otpora, b) da se pored upravljanja pojača uloga predatorskih oblika moći u neoliberalizmu.

Ključne riječi: *Foucault, neoliberalizam, liberalizam, tržište, moć*

---

* Fakultet tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, Trg Dositeja Obradovića 6, RS-21 000 Novi Sad, corna@eunet.rs

1. Uvod

Michel Foucault je, bez sumnje, dao izuzetan doprinos u pogledu analize neoliberalizma koji usprkos postojećoj krizi ne silazi sa scene. Utoliko ni Foucaultova analiza ne prestaje biti aktualna. U mnoštvu različitih interpretacija ipak se gube značajni momenti njegovog zahvata. Mogu li se liberalizam i neoliberalizam poistovjetiti? I tiče li se ova analiza generalne orijentacije francuskog mislioca? Je li ova analiza izdržala probu vremena? Foucaultova izvođenja se oslanjaju, shodno njegovom postupku, na genealošku metodu, ali, ovdje će se pokazati da postoje određeni problemi koji opterećuju njegove analize. Zatim, postavlja se pitanje odnosa koji prezentira Foucaultovu poziciju spram neoliberalizma a koji izaziva mnoštvo heterogenih interpretacija. Namjerava se ovdje pokazati odakle nastaju ovi interpretativni problemi i mada se članak kreće u okviru »dobronamjerne hermeneutike«¹ u odnosu na Foucaulta ipak se pokazuju i neki nedorečeni momenti. Valja postaviti važno pitanje može li se dvostruka veza između moći i otpora koja je toliko naglašavana od strane Gillesa Deleuzea primjenjivati u odnosu na problematiku neoliberalizma. Naposljetku postavlja se pitanje je li artikulacija moći koja se usredotočuje na *governmentalitet* dovoljna da obuhvati dinamiku moći u neoliberalizmu.

2. Posebnost Foucaultove artikulacije neoliberalizma

Foucault je bio mislilac-katalizator koji je otvarao nova polja za mišljenje. Njegovi reflektivni učinci nisu toliko karakteristični po zaokruženosti određenih domena, nego upravo po otvaranju perspektiva, »eksperimenata sa sobom«,² kako se jednom sam izrazio. Foucault je, deklarativno sumnjičav prema velikim naracijama (kao i emancipacijama), slično Nietzscheu, od koga je ionako mnogo naučio, bio obuzet mišlju da se refleksija treba baviti dijagnozom vremena. Čini se da naznaka u vezi »problematizacije« koju on često upotrebljava pogađa

---

¹ Koncept »dobronamjerne hermeneutike« nominalno se vezuje za Paula Ricoeura. Ali, ovdje se predmetni pojam ipak koristi u drugačijem smislu, naime, kao orijentacija koja usprkos tome što kod Foucaulta postoje određene nedorečene refleksije, proturječna povodom izabranog predmeta, njegove se argumentacije tretiraju kao koherentne.

² Foucault (2001:861) sebe nije smatrao filozofom nego »eksperimentatorom«.

Problematizacija politike sadašnjosti...

njegove intelektualne napore. Primjerice *biopolitika*, koja se često vezuje za njegovo ime, nije njegova invencija: tâ, instrumentarij biopolitike kao što je reguliranje nataliteta i mortaliteta, ovladavanje životom itekako je poznat i filozofima u staroj Grčkoj, kao i kršćanskim misliocima (Ojakangas, 2012) Foucault je relevantan u smislu »problematizacije« biopolitike: tako kada tvrdi da je liberalizam »osnova biopolitike« (Foucault, 2004a:24), i da to treba izučavati, tada je očigledno da upriličuje intrigantnu *problematizaciju* koja podrazumijeva pomicanje *problematizacije* moći, genezu promijenjenih epistemoloških obrazaca.

Bez ovih naznaka ne može se razumjeti intencija francuskog mislioca da se uhvati u koštac s dinamikom neoliberalizma na kraju sedamdesetih godina XX. stoljeća. Daleko od toga da se radi o usputnoj misaonoj putanji, naprotiv, povodom neoliberalizma se očituju glavne niti Foucaultove »politike sadašnjosti«³: tako bismo mogli prepoznavati ranije dimenzije arheoloških i genealoških zahvata. Još manje je riječ o pukom historijskom istraživanju povodom neoliberalizma; valja držati na umu one naznake da iza povijesnih tematizacija kod Foucaulta uvijek postoji transcendentalno pitanje koje se odnosi na *mogućnost* povijesnog bića kao takvog (Han-Pile, 2005). Zapravo, bavljenje neoliberalizmom predstavlja proizvod zrelog doba. Kao što ćemo kasnije još i potvrditi, kod Foucaulta, prevladava *povijesna ontologija*, što znači da iza historijskih analiza uvijek leži ontologizacija samog povijesnog bića.

Istini za volju, treba reći da danas postoji široka literatura o neoliberalizmu. Ali, Foucault se na izvjestan način mora smatrati začetnikom: on formira razmišljanje u epohi koja je tek tranzitorna i koja tek najavljuje kasniji trijumf neoliberalizma. Dakle, njegov poduhvat je istovremeno dijagnoza i prospekcija. Postavimo pitanje: *što predstavlja posebnost*

---

³ »Politika sadašnjosti« upućuje na Foucaultovo usmjerenje na postojanje beskonačnog broja mogućnosti, ali sada i ovdje. Foucault neprestano radi na tome da se iste mogućnosti demonstriraju sada, a ne u nekoj budućnosti. U tom pogledu on se duboko razlikuje recimo od jednog Derridaa koji je okrenut mesijanističkim aspektima (vidi Prozorov, 2007:149).

Foucaultovih analiza? Mnoge interpretacije u sklopu odgovarajuće hagiografije koja se odnosi na francuskog mislioca ističu aspekte koji odvajaju Foucaulta od standardnih interpretacija (neo)liberalizma; po tome Foucault, umjesto intencije naglašavanja doktrinarnih okvira, pledira za splet diskurzivnih praksi. Uostalom i on sam nalazi za shodno istaknuti da ne želi tumačiti (neo)liberalizam kao ekonomsku teoriju ili kao političku filozofiju, nego kao »izvjestan modus governmentaliteta«, »racionalni modus governmentaliteta« (Foucault, 2012:14). Jasno se daje do znanja da se mobilizira stari termin *ars* (*Kunst, tekhnê, art, arte*) s mnoštvom značenja koja upućuju na umijeće, znati-činiti-uraditi (Cassin, 2004:113). (Time se ionako korigira ranija »mikrofizička orijentacija povodom moći, jer se izgrađuju mehanizmi koji povezuju mikro- i makroperspektivu« (Jessop, 2006:26)). Gdje-gdje Foucault liberalizam naziva jednostavno »igrom« koja omogućava ljudima da se »igraju« povodom aleatorne, stohastičke raspodjele dobara i razmjene (Foucault, 2004a:43). Reinterpretacija »ekonomije« iz perspektive koncepta governmentaliteta *de-neutralizira* bilo kakvo razumijevanje ekonomiziranja koje ga sužava na neutralni medij interakcije između antecedentnog subjekta i resursa-stvari svijeta. Governmentalitet (opisano često kao »vođenje vođenja«) nas uvlači u intersubjektivno polje, ono se mora intersubjektivno pojmiti: utoliko Foucault nas oslobađa od pozitivistički skraćenog koncepta ekonomije, i ne samo da otvara vrata prema uvođenju aspekata moći, nego (opetovano, shodno njegovim programatskim opredjeljenjima) dovodi u prvi plan nedihotomni par moć/subjektivnost. (Preko ovog koncepta možemo razumjeti takve rečenice koje se vezuju za Margaret Thatcher: »Ekonomija je metoda, a objekt koji se mora mijenjati je duša«; ima li boljeg egzemplara za governmentalitet koji adresira »dušu«? (Dardot i Laval, 2010)).

Foucaultu je posebno stalo do toga da u liberalizmu sagledava ne toliko koherentnu doktrinu, nego praksu kritike koja je usmjerena na perpetuirano dezavuiranje države a koja *ex hypothesi* uvijek pokazuje eksces governmentaliteta. Odbijanje sveobuhvatnih apstrakcija kao organizirajućih entiteta, negiranje sustava reprezentacija kao sredstva za zahvaćanje je,

dakako, povezano s Foucaultovim intransigentnim nominalizmom: naime, s nominalizmom koji se može okarakterizirati kao dinamički (Hacking, 2002).

No, prije nego što nastavljamo razjašnjenje governmentaliteta valja naznačiti da se ovdje već pojavljuje jedno pitanje koje zahtijeva naš stav. Naime, mnogi su tumači u Foucaultovom izvođenju, koje se usredotočuje na diskurzivne prakse i governmentalitet, prepoznali negiranje relevantnosti kritike ideologije koja iz teleološke perspektive kategorijalnog para istina/privid opisuje svoj predmet. Foucault je tretiran kao izvanredni proponent mišljenja koje je delegitimiziralo operiranje s ideologijom (Vighi i Feldner, 2007; Zuidhof, 2012). Doista: postoje jednoznačne naznake Foucaulta koje nas upućuju u pravcu delegitimacije ideologije (Foucault, 2001, II:140-160). Primjerice, na jednom mjestu, on nagovještava činjenicu da treba suprotstaviti ideologiji naznaku *znanje-moć* a koja je s one strane takvih dihotomija kao što su realnost/iluzija, znanstveno/ne-znanstveno (Foucault, 2009:202).⁴ Međutim, čini se relevantnim prihvatiti upozorenje značajnog učenika Louisa Althussera, i vrsnog filozofa, Pierrea Machereya da ispražnjavanje Foucaultovih izvođenja od ideologije proizvodi vulgarizaciju. Nije sporno da je Foucault iskazivao sumnju spram različitih ideološko-kritičkih refleksija: ali točno je da se on može povezati s pojmom »infra-ideologije« što pretpostavlja situiranje ideologije u *immanentnim* okvirima otvarajući perspektivu za *sintezu između diskursa i ideologije* (Macherey, 2012).⁵ To bismo i mi mogli potvrditi: francuski mislilac u relevantnim situacijama koristi afirmativni pojam ideologije, tako konkluzivno govori o »slobodi koja se propagira u liberalizmu«, a koji je istovremeno i *ideologija* slobode i tehnika governmentaliteta (Foucault, 2004a:31).⁶ Moglo bi se razmišljati o tome da je upravljački

---

⁴ Znanje-moć očigledno da proizvodi epistemološki pomak, a važno je spomenuti da Foucault (2001:II:28-40) demonstrira intenciju u odnosu na epistemologiju jer je zapadna filozofija vječno vezana za problem spoznaje.

⁵ Macherey polazi od toga da je Foucaultova nakana da produbljuje pojam ideologije: infraideologija je izraz procesa naturalizacije ideologije, kao i prevođenja ideologije u svakodnevicu u »društvu normi«.

⁶ Kod Foucaulta se još može izvesti ovaj spoj između diskursa i ideologije, ali, kod nekih njegovih nastavljača, kao kod *governmental studies*, toga više nema, te je kritika izrečena na račun predmetne orijentacije na mjestu (Rehman, 2013:301).

ratio liberalizma upravo sinteza između ideologije slobode i tehnike governmentaliteta. Shodno tome, neće biti da Foucault purificira liberalizam i neoliberalizam od dimenzija ideologije: istina je zapravo da se s Foucaultom tek otvara problematika *ispreplitanja* diskurzivnih praksi i ideoloških režima, kao i mogućnost analize ideologije koja transcendira usku suprotstavljenost između onog istinitosnog i lažnog.

Ovdje vrijedi zapaziti da se ništa ne može razumjeti ako ne naglašavamo izuzetni značaj operacionalizacije *teorije istine*. Jer, Foucault jasno kaže da se governmentalitet (u njegovim različitim varijantama koje se odnose na »dušu«, »državu«) mora razumijevati preko kategorije istine, točnije governmentalitet u odnosu na ljude odvija se posredstvom istine. Ili drugačije rečeno: ne postoji nikakvo očitovanje moći bez manifestacije istine, nema »sile moći« bez »ritualnih manifestacija istine«. Ni govora o tome da se ovo može instrumentalistički-utilitarno razumjeti: jer, horizont istine znači da je moć uvijek uvučena u domenu koja se rasprostire s one strane onoga što je utilitarno s obzirom na »efekte governmentaliteta«. Isto tako, Foucault zazire od teleološkog razumijevanja istine koje involvira moment da postoji finalističko otkrivanje istine, to jest, istina se otključava na kraju prijeđenog misaonog puta – inače tako biva kritizirana i hipoteza o represiji koja je prisutna u psihoanalizi jer i ona promovira finalističko razumijevanje dotada potisnute istine.⁷ Ovdje, međutim, pitanje o istini ne vuče za sobom finalitet, mada moć nikada nije *actus purus*, nego je uvijek upućena na istinu. Za Foucaulta (2012:95) postoji istina kao *index sui*: »...ako postoji ono istinito ja inkliniram tome, pošto je to istinito – ja sam vezan time...ali ova vezanost nikako nije logičkog karaktera.«⁸ Foucault govori o »režimima istine« koji se ne podvrgavaju

---

⁷ Foucault ionako na mnogim mjestima kritizira teleologiju, a posebno povodom istine (o tome Visser, 1995:16). Nadalje, Foucaultu je stalo do toga da refleksije o moći bivaju oslobođene od filozofije iskona koja bi se pokazala na kraju, prema tome, finalistički (o tome Balibar, 1997:291). A povodom represije: za Foucaulta nije pitanje zašto postoji represija, nego zašto mi kažemo da smo podvrgnuti represiji (Visser, 1995:76).

⁸ Foucault (2001:868) tvrdi da je za njega istina »središnji problem«. On će govoriti o »igri istine i fikcije« (Foucault, 2001:872), o »igri istine« (Revel, 2002:65); mada je standardna tema razmatranja o Foucaultu odnos istine i moći, ne treba zaboraviti da se istina neće rastvoriti o očitovanjima moći, Foucaultu je zapravo stalo do toga da pokaže da »istina nije eksterna u odnosu na moć«, jer ona je »stvorena mnogobrojnim procedurama

Problematizacija politike sadašnjosti...

određenom »zakonu istine« nego skupu pravila a koji omogućavaju istinitost ili lažnost određenih iskaza, on govori o povijesti istine koja bez sumnje podrazumijeva nesvakidašnju vezu između istine i moći (Visker, 2005). Dakako, i Foucault (2009:201) sam stoji u »povijesti istine«, to što spominje *alètheiu* koja na liniji Platona i Heideggera predstavlja istinu kao čistoću bitka, govori za sebe.⁹ Ali za nas je najvažnije da smo time zadobili važnu perspektivu. Naime, pitanje je sljedeće: kakva je veza između istine, s jedne strane, i liberalizma/neoliberalizma, s druge strane?

Tko (što) omogućuje da »istinitost« u liberalizmu i neoliberalizmu izlazi na vidjelo? Kako se manifestira istina u liberalizmu i neoliberalizmu ako »sila moći« ne može postojati bez određene manifestacije istine? Naime, liberalizam sam nije ni istinit ni lažan (Foucault, 2004a). U podosta enigmatičnom kontekstu socijalizam i liberalizam razdvajaju se upravo na osnovu ove naznake: dok se u odnosu na socijalizam može postaviti pitanje autentičnosti (»je li to pravi socijalizam ili nije«) za liberalizam se to ne može reći. Destinacija socijalizma se može odmjeravati na osnovu kriterija istine, a u slučaju liberalizma takvo je određenje neadekvatno. Naime, liberalizam se može podvrgnuti testu dovoljne ili nedovoljne

---

prinude« (Visker, 1995:66). Dakle, usprkos tome što Foucault gdje-gdje tvrdi da tek moć proizvodi, i to ne samo objekte nego i rituale istine, on zapravo otvara problematiku odnosa moći i istine. Vidi rad (Visker, 1995:66) koji paradigmatično tematizira određene probleme istine kod Foucaulta s obzirom na mutaciju koja se odigrala između genealogije i arheologije, i ovdje se govori i o proturječjima tretiranja istine kod Foucaulta.

⁹ Čini se da se spoj ovog momenta, dakle, *alètheie*, i Foucaultovog teoretiziranja moći, može zahvatiti na osnovu naglašavanja slobode kao »operativnog koncepta«. Ovdje se radi o tome da se poentira na kontingentnom određivanju postojećih struktura i da se nedeterminiranost uključi kao određujuće načelo (Oksala, 2005:208). Autor ovog teksta je uvjeren da se samo tako može zasnovati ontološka nesvodljivost slobode kod Foucaulta. A spomenuti moment *alètheia*, kao i kasno okretanje ka govorenju-istine (*parrhèsia*), osim toga i čitava koncepcija hrabrosti (koja inače dominira)u Foucaultovom cjelokupnom djelu: o hrabrosti i smjelosti se mnogo puta govori), može se razumijevati upravo na osnovu ovakvog razumijevanja odnosa slobode i istine. Nadalje, čini se da je sloboda kao »operativni pristup« s ontološkim aspektima prikladniji okvir za razumijevanje istine no neki inače dragocjeni pokušaji koji se pokušavaju probiti do Foucaulta preko Searlea (Prado, 2006). Naposljetku tu se konfrontiramo s određenim problemima samog Searlea u pogledu zahvaćanja moći (Waldenfels, 1998).

Problematizacija politike sadašnjosti...

radikalnosti, ili dosljednosti, ali on sam kao takav nije podređen kriteriju istinitosti. Ovo bi moglo biti relevantno s obzirom na pitanje koje nužno iskrsava makar kasnije i vodi nas k raspravljanju o pretenzijama liberalizma. Osim toga, suočavamo se i s problematizacijom kalkulabilnosti koju Foucault pripisuje governmentality, točnije, konfrontiramo se s odnosom između kalkulabilnosti i istine.

Razumije se, shodno našoj izabranoj metodi, mnogo toga se ovdje apstrahira. Francuski mislilac izvodi niz radnji oko liberalizma i governmentality: postoji jedna pozamašna i bogata genealogija koja uključuje u sebe refleksije o upravljačkim modalitetima u okvirima kršćanske pastoralne moći, raspravu o renesansnom nastajanju figure suvereniteta, kao i široku diskusiju o formiranju administrativne države s institucijama discipliniranja. Ovdje se javlja problem državnog rezona, a u njegovom kontekstu fenomen statistike koja je neizostavna za »pravljenje ljudi« (Hacking, 2002). Time samo kratko naznačujem neke elemente koji ulaze u kolotečinu liberalizma, a koji se ne mogu zanemariti želi li se progovoriti o zahvatu neoliberalizma: tako, ignoriramo refleksije o merkantilizmu ili o fiziokratiji, da bismo što brže stigli do biti. Naposljetku, i liberalizam se centrira bipolarno: s jedne strane se promovira governmentality koji adresira kretanje i dinamiku robe i robnih elemenata uopće, s druge strane vidimo governmentality koji se usredotočuje na populaciju a koja se, dakako, razumijeva posredstvom određenih normi i zakonitosti. No, izvedena perspektiva istine otkriva se kao *meta-okvir* za sva ova pitanja. Neće biti slučajno da Foucault (2004a:19) tvrdi: nastajajućoj političkoj-ekonomiji kao dotada nepoznatom modusu refleksije može se pripisati da je uvela »pitanje istine« u državni razlog.

Topološko razumijevanje liberalizma postavlja ga kao mjesto gdje se kreira istina. Nešto drugačije rečeno: tržište se javlja kao vrhovni *locus* istine. Ono više nije mjesto pravde kao ranije, sada je ono mjesto isijavanja istine, ili mjesto gdje se otključava istina sama. Tržište je test za državnu praksu koja se legitimira s obzirom na dinamiku tržišta. Nije manje enigmatično kada Foucault isključuje poželjnost kauzalnog raspravljanja ustanovljenja tržišta kao medija istinitosti – usprkos tome što jasno daje do znanja da je posrijedi *fundamentalan*

Problematizacija politike sadašnjosti...

događaj, štoviše, izvanredna irupcija u povijesti »zapadnog governmentaliteta«. Valja potegnuti dimenziju što on naziva »ostvarivanjem inteligibilnosti« u odnosu na procese koji su vodili do spomenute irupcije bez toga da posegnemo za momentima uzročnosti.

Iz filozofskog vidokruga pitanje istine se tradicionalno javlja u *okularnocentričnoj* perspektivi. Foucault se s genealogijom liberalizma i kritikom viška državnog governmentaliteta upisuje u jednu političku ekonomiju vidljivosti. Kada tržište sagledava iz perspektive detotalizacije, ili kada tvrdi da je ekonomija, koja biva izuzetno cijenjena u liberalnom sazviježđu, ateološka disciplina, ili kada ispisuje obrise jedne fenomenologije zasljepljivanja, tada upravo situira sebe u sklopovima predmetne politike vidljivosti.

3. Neoliberalizam: od upravljačke racionalnosti do ontologije

Governmentalitet koji referira na tržišne tokove a koji nosi na sebi žig izvanrednog proboja u tradiciji governmentaliteta pomalja se u okvirima detotalizirane kvazi-naturalne ontologije. Foucault ne tvrdi tek ono što mnogi kritičari neoliberalizma naglašavaju, naime, da usprkos gromoglasnoj retorici itekako egzistira robusna državna mašinerija, nego i državu promatra u kontekstu dinamike governmentaliteta a koji *urbi et orbi* provodi i realizira norme kompeticije. Naravno, ne bi bilo teško povezati ove naznake Foucaulta s njegovim ranijim refleksijama o kapilarnosti efekata moći: ali se time ne možemo zadovoljiti. U pozadini, naime, vidimo liberalno samorazumijevanje koje se paradigmatički može sagledati u metafori Adama Smitha povodom »nevidljive ruke«. U kontekstu »slijepo tržišne utakmice« (Foucault), u kojoj vibriraju nekompatibilni osobni interesi, efekti pojedinih postupaka izmiču pojedinačnoj perspektivi; dakle, postoji konstitutivna divergencija i nekoincidencija između pojedinačnih postupaka i kolektivno realiziranih posljedica. Pri tome, od posebne važnosti je da se pojedinac/tržišni agens prepušta anonimnim »slijepim silama« koje djeluju posredstvom tržišta i dovode spontane akcije u strukturirani poredak: *nitko ne može vidjeti cjelinu*, svi se nalaze u poziciji nevidljivosti, odnosno konstelacija zahtijeva stanoviti nivo *zasljepljenosti* u vezi totaliteta. Slijepoća se uračunava u tržišnog subjekta kao supstrata detotalizacije. Upravo posredstvom milijuna različitih tkanja vezanih za tržišne radnje otkriva

se horizont slobode. Konstitucija zajedničkosti mora se osiguravati na osnovu *zajedničkog zasljepljivanja*. *Liberalizam je izvjesna politika zasljepljivanja*.

Teološka pozadina ovakvih izvođenja je jasna (Lošonc, 2014; Hayek, 1958:24)¹⁰ i to je i Foucault itekako dobro znao, kako se vidi iz njegovih argumenata (Malebranche, npr.): ali je za njega od suštinske važnosti da tu izmiče tlo klasičnom suverenu koji ima pogled cjeline. Sada se javlja zaslijepljenost svih, tako i suverena. Ali, zato nema ekonomskog suverena, nema sekulariziranog ekonomskog Boga koji može zamijeniti mjesta na tronu. Prostor gdje suveren djeluje sada biva naseljen ekonomskim agensima koji se dinamiziraju tržišno posredovanim interesima. Uvjeti vidljivosti su promijenjeni za tržišne aktere koji su pokrenuti naturalnim impulsima jer je čovjek po liberalnom samorazumijevanju biće koje je na osnovu prirodnih determinacija okrenuto k razmjenjivanju stvari. Tako se stvara naturalnim impetusima određen poredak: to i jest Foucaultov predmet, naime, kako se pozitivira liberalni poredak. *Tržište je cirkulacijski stroj za pravljenje istine u ovakvom poretku*, no ovu tvrdnju nećemo naći kod Foucaulta. A governmentality, to jest, refleksivni pojam vođenja (»vođenje vođenja«, »kako se mogu formirati modusi ponašanja«) mora se promisliti s obzirom na ekonomiju koja otjelovljuje detotalizaciju, to jest poredak u koji je upisana nemogućnost viđenja cjeline.

Foucault se odvaja od mnogih interpretacija koje u neoliberalizmu vide strategiju povratka ka klasičnom liberalizmu. Naprotiv, njemu je stalo do toga da pokaže cezuru. Foucault neće mariti za onim problemima s kojima se drugi tumači konfrontiraju, kao što su posvemašnja privatizacija koja oslabljuje koheziju društva, ili kumulirane socio-ekonomske nejednakosti koje onemogućavaju prakticiranje solidarnosti, ili za iznenađujuću kombinaciju između

---

¹⁰ Ovdje se (povodom vidljivosti ekonomiziranja) otvara pitanje relacije između teološkog providencijalizma i moderne ekonomije, to jest, pitanje odnosa između transcendentnog i imanentnog poretka, drugačije rečeno, to jest pitanje *oikonomie* u odnosu na boga. Agamben (2008:177) je ovo pitanje savio prema svojim zamislima a koji dopunjavaju i proširuju Foucaultova nastojanja. Za pitanje providencijalizma vidi Walsham, 1999.

neokonzervativnih nastojanja i neoliberalizma. On ionako ne seže za uništavajućom snagom kritike, to nije njegov postupak.

Neoliberalizam koji se gradi u kriznim periodima između dva svjetska rata rađa se iz dijagnoze o neprimjerenosti liberalizma da izađe na kraj s tendencijama koje ugrožavaju praksu slobode. On se više ne može zadovoljavati s upućivanjem na kvazi-naturalističku ontologiju koja povezuje agense pokrenute naturalnim impulsima. *Konstitutivna nedokučenost* cjeline javlja se i kod jednog Hayeka (1958:7), i nadalje se tvrdi da mora postojati zaslijepljenost u vezi cjeline, ali to više nije potkrijepljeno naturalističkom ontologijom, nego neoliberalizam mora upriličavati *konstruktivno* ponašanje spram tržišne stvarnosti. To više neće biti nametanje tržišnih kriterija državi, kao što neće biti samo testiranje državnih nastupa s istinom tržišta, nego konstruktivno preinačenje svijeta u cilju toga da se stvaraju agensi koji su podložni guvernamentalitetu tijekom svih životnih očitovanja. Umjesto prirodne sloboda klasičnog liberalizma (s providencijalnim aspektima kod Smitha), dakle, umjesto upućivanja na prethodne kvazi-prirodne referente ovdje se artifičijelnost stavlja u središte.

Isto tako, neoliberalizam više ne priziva naturalističke impetuse koji dinamiziraju intersubjektivne procese razmjene, tako neoliberalizam ne može više evocirati ni spiritualiziranu razmjenu u stilu Adama Smitha. Umjesto razmjene pojavljuje se sveobuhvatna kompeticija koja je namijenjena poticanju ekonomske racionalnosti. Kompeticija se mora pouzdati u kapacitete novog neoliberalnog čovjeka (Kategorija »novog čovjeka« ovdje nije slučajna. Doista postoje duboke analogije između staljinizma u pogledu upravljačke racionalnosti u ime ekonomije, usprkos stanovitim razlikama, kako na to ukazuju oni koji istražuju paralele između neoliberalne i staljinističke biopolitike (Prozorov, 2013)): zato se ekonomiziranje sada promatra (vidi za Margaret Thatcher gore) kao pedagoški teren koji preusmjerava postojeće subjekte u cirkularne procese između proizvodnje/konkurencije/uživanja, proizvodnje i potrošnje. Razmjena je bila intersubjektivno postavljena, jer se razmjena mora razumijevati u smislu međusobne

Problematizacija politike sadašnjosti...

socijalizacije, kompetitivni subjekt se, međutim, usmjerava u široke procese takmičenja pretvarajući sebe u samozbrinjavajućeg agensa u smislu poduzetničke subjektivnosti.

Upravljačka racionalnost vodi subjekte u ime (navodno) depolitizirane ekonomije, odnosno, upravlja njima na taj način da oni sami sebe vode u znaku upravljačke racionalnosti. I tu se mogu jasno prepoznati tragovi topološke orijentacije; *homo oeconomicus* koji se tretira kao vodeća »paradigma« (Demeulenaere, 1996:13), zapravo kao vrhovni *dramatis personae*, tretira se kao »površina« na kojoj se isprepliće governmentalitet i ekonomska dinamika. Sva društvena polja se podvrgavaju imaginarnoj projekciji aleatornih sekvenci tržišta koje se sada može situirati u svaki segment društva: ne u banalnom smislu da je »sve tržište« nego da se svako polje društva može imaginarno projicirati *kao* tržište. (Nije slučajno da Foucault nekoliko puta operira s naznakom *kao da* upućujući na činjenicu da je izvjesna vrsta imaginacije uvijek prisutna u projekciji totalizacije društva (vidi Agamben, 2005:37).) Paradoksalno rečeno (i nezavisno od Foucaulta) pojavljuje se detotalizirani totalitet: ako je tržište bilo afirmirano kao proces detotalizacije sada se ono pojavljuje kao okvir za totalitet, jer projektivno kolonizira svako mjesto društva. *Totalizira se društvo posredstvom detotaliziranih tržišta*, to jest konsekvencija Foucaultovog postupka.

I tako Foucault ispisuje stranice povijesti neoliberalizma s mnoštvom različitih podataka i nijansi. On austrijske ekonomiste i filozofe kao što su Hayek i Ludwig von Mises vidi tek kao posredujuću kariku u lancu neoliberalnih usmjerenja. Posebnu pažnju poklanja njemačkim ordoliberalima (Röpke itd.) i njihovom poimanju različitih oblika *Vitalpolitik*: razmišljanje predmetnih ekonomista očigledno tretira u smislu modela koji se može predstavljati kao obrazac za liberalni governmentalitet. Moralne refleksije koje prevode pojedinca u *ordo*, poredak, jasno prepoznavanje stvarajućeg značaja državnih aktivnosti za ekonomizirani poredak, eto, to su neki elementi koji privlače pažnju francuskog mislioca. U ovakvom postupku koji naglašava njemački ordoliberalizam sagledava se vjerojatno i epoha u kojoj Foucault ispisuje stranice o neoliberalizmu (ne u posljednjem redu sumrak ljevičarske

epopeje Velike Kritike) i koja ga povlači prema njemačkoj konstelaciji: no nama ostaje pitanje kulminira li neoliberalizam zaista u njemačkom ordoliberalizmu.

Zapravo valja ići *obrnutim putem* u odnosu na Foucaulta; njemački ordoliberalizam je tek karika koja povezuje, a ne austrijska ekonomska filozofija. U najmanju ruku sigurno je da je usredotočivanje neoliberalizma na njemački ordoliberalizam upitno, te da se izvori prije mogu tražiti kod Austrijanaca, kao Hayeka i Misesa i ostalih (Bonfeld, 2013; Gane, 2014). Da bi Foucaultova razmatranja dosegula vrhunac u razjašnjenjima američkog neoliberalizma koji je najdalje otišao u primjeni tržišnog-ekonomskog imperijalizma naširoko primjenjujući projiciranu ekonomsku metodologiju (oskudica, rijetkost, profit itd.) na sve druge društvene pojave. Foucaultu je ovakva praksa morala biti intrigantna, tako se posebno bavio načinom kako je nobelovac Gary Becker aplicirao ekonomske kategorije (shvaćene kao izrazi strateškog odabira između sredstava i ciljeva) na porodicu, na »humani kapital«, ili na pravo, uzimajući u obzir da je francuski mislilac ionako bio uvijek kritičan prema juridističkim iluzijama i isticao je napetosti između ekonomske artikulacije interesa i juridističke regulacije (Becker se kasnije osvrnuo na ove analize Foucaulta, reklo bi se više nego podrugljivo, i ne konfrontirajući se s izazovima koji proizlaze iz Foucaulta (Harcourt, Becker i Ewald, 2013)).

Valja zaokružiti ovu kratku rekonstrukciju izvođenja neoliberalizma s naznakom da se Foucaultove refleksije ovdje razumijevaju na *ontološkom* nivou. To je povezano s općom orijentacijom koja karakterizira njegov pristup a koji se može opisati kao »politička ontologija«. (Oksala, 2010). Nije riječ o tome da se ontološki poredak stvari prevodi na teren politike nego obrnuto, ontološki entiteti bivaju određeni kontingentnim političkim borbama povodom istine – time potvrđujemo ponovno našu naklonjenost u odnosu na problematiku istine. Ontologija biva podvrgnuta povijesnoj dinamici, i mora se dodati da to jest konsekventno razumijevanje mišljenja koje ima za polazišnu točku da je moć *per se* produktivna. Tek se posredstvom *produktivno* razumijevane moći objašnjava kako politika s elementima moći stvara ontološke sekvence. I neoliberalizam se tako mora razumjeti: *on involvira politiku koja stvara određenu koncepciju ontološkog poretka stvari*. Drugačije

rečeno: neoliberalizam se mora razumjeti kao »episteontologija«: (Hacking, 2002) ono što se može znati o entitetima svijeta jest krojeno tržištem. To se kod Foucaulta ne može eksplicitno prepoznati, ali čini se da to jest konsekvencija njegovog postupka.

4. Kritika Foucaultovog poimanja neoliberalizma: dileme i nedorečenosti

Sada želim razmotriti dileme koje se javljaju povodom Foucaultovih refleksija o neoliberalizmu. Ne namjeravam izgledati ove dileme, ali pokušavam ih preformulirati. Naime, nedoumice izaziva sama govorna pozicija iz koje francuski mislilac izgovara svoje misli. Neki tumači tvrde da usprkos izvorne naklonosti k analiziranju moći postoji Foucaultova fascinacija neoliberalizmom. Njegove pozne refleksije koje na središnje mjesto stavljaju estetiziranu samobrigu posredno ali ipak ponavljaju neoliberalnu samocentriranost generiranu pomoću poduzetničke subjektivnosti (Reitz, 2003; Kerr, 1993). Ili se tvrdi da je distanca u odnosu na neoliberalizam toliko umanjena da se Foucaultova nastojanja povodom negativnih konsekvenci prije mogu opisati kao slijeganje ramenima (Sarasin, 2005).

Ne kreće li se, izgovarajući/ponavljajući naznake o slobodi u detotaliziranim poredcima, Foucault u već zadanim okvirima neoliberalizma? Ne sluša li on (i previše), tretirajući zaslijepljenost kao konstitutivno svojstvo ateologiziranog poretka, neoliberalne glasove koji retrospektivno rekonstruiraju čitavu povijest liberalizma?

Promatrajmo to povodom jedne krucijalne točke, naime, povodom *politike vidljivosti*. Kako se može karakterizirati Foucaultova tvrdnja o nevidljivosti koja uokviruje liberalni poredak i koja inače kasnije kod Hayeka (1988) zabranjuje epistemološki autoritet a koji bi se inače zasnivao na znanju cjeline? Usprkos tome što Foucault odbacuje funkcionalističke poglede koji u nastajanju ekonomije i »slobodnog tržišta« vide egzistenciju jednog autonomiziranog podsustava, te naglašava političku transformaciju u pogledu geneze autonomiziranog tržišta, ne repetira li francuski mislilac zapravo neoliberalne pretenzije u pogledu, paradoksalnih, detotalizirajućih efekata tržišta? Ako je riječ o propoziciji koja ulazi u poziciju a u kojoj se situiraju neoliberalne naznake, odnosno, ako Foucault zaista tvrdi da čitava ekonomija

Problematizacija politike sadašnjosti...

postaje nevidljiva za panoptički pogled usred funkcioniranja tržišta kao stroja za stvaranje nevidljivosti, onda je Foucault *volens nolens* na neoliberalnim pozicijama (Tellmann, 2009), točnije, njegova pozicija je zacementirana u neoliberalnom polju. Ako će se Foucault povezati s naglašavanjem nužnosti decentralizacije posredstvom tržišta, tada uopće nismo realizirali pomak u odnosu na neoliberalnu tematizaciju tržišta. Naime, govorimo li o tržištu kao o mjestu neusiljenih interakcija koje jedino može prizivati mogućnost slobode, odnosno, ako se to prihvati, onda smo se našli usred nepatvorenog neoliberalizma. Čak i ako je Foucault smjerao k tome da obuhvati tržišne agense koji su postali upravljivi, te stiču subjektivnost tek preko governmentality, konstitutivna uloga koja se pripisuje sljepoći potiče ozbiljnu sumnju u zgotovljenost Foucaultovog projekta.

Ne mislimo da se ove primjedbe mogu omalovažavati. Ne može biti slučajno da neki učenici i nastavljači Foucaulta jesu na neoliberalnim pozicijama (Ewald, 1986:28). Postoje i drugi teorijski učinci koji prevode Foucaulta na neoliberalni teren, kao teoretičari koji se bave poduzetništvom a koje adresira sepstvo, a to jest tema kasnog Foucaulta (Aubrey, 2000). No, najbitnije je da Foucaultove propozicijske naznake u vezi tržišta doista stvaraju izvjesnu konfuziju. G. de Lagasnerie (2012:22) koji je detaljno rekonstruirao Foucaultova predavanja o neoliberalizmu misli da se može postaviti paralela s Marxom koji prihvaća *pozitivitet* kapitalizma i to na takav način da ne opisuje buržoasku klasu u negativnim terminima, nego u perspektivi onog afirmativnog, to jest, u perspektivi revolucioniranja proizvodnih odnosa: Foucault pozitivira neoliberalni poredak na sličan način. To bi značilo da Foucaultov opis neoliberalizma nadilazi mnogobrojne puko difamirajuće tematizacije neoliberalizma gdje se neoliberalizam javlja kao kondenzacija negativnih tokova u kapitalizmu. Parafraziramo spomenutog tumača: Foucault bi se mogao na *izvjestan način* dovesti u analoški odnos s Marxom ako polazimo od toga da njemački mislilac ne tvrdi da su sloboda i jednakost na koje se buržoaski mislioci pozivaju jednostavna iluzija, nego da se ove maksime *pozitiviraju* u sklopu poretka kao »metastrukturalni« (Bidet) horizonti. Jacques Bidet (2006:170) je ulazeći u široku komparaciju Foucaulta i Marxa jednoznačno tvrdio da se francuski mislilac ne može

Problematizacija politike sadašnjosti...

razumjeti na osnovu pohvale neoliberalizma naspram inače kritički nastrojenog Nijemca. Ali, moramo reći da čak i ako prihvatimo Bidetovu tvrdnju ostaju mnogobrojna pitanja.

Želi li se ući u trag kritičkom poimanju tržišta na osnovu kritički usmjerene »politike vidljivosti« (Deleuze, 1986:42), onda se ono *ne* može opisivati kao medij nevidljivosti u smislu pozitiviranja. Foucault stavlja sebe u situaciju koja je previše rizična uslijed opasnosti nastajanja nerefleksivnog pojma vidljivosti. Tržište se zapravo mora tretirati kao stroj za stvaranje svjetla preko kojeg se stvaraju režimi vidljivosti i nevidljivosti a koji se oblikuju shodno upravljačkoj racionalnosti. To podrazumijeva postojanje režima *tržišnog (fraktalnog) panoptikona* (De Angelis, 2007:196). Valja jasno reći da umjesto insistiranja na ograničenosti suverena u odnosu na pretpostavljenu nevidljivost tržišta treba ukazati na *zasljepljujuću moć samog tržišta*, na svjetlo koje zasljepljuje a ovaj fenomen se skriva i u liberalizmu i u neoliberalizmu. Sljepoća o kojoj Foucault govori može se razumjeti tek kao sustavni *proizvod tržišta koje se hegemonizira od strane kapitalizma*.

No, nismo još odgovorili na osnovna pitanja. Čini se da se moramo opredijeliti povodom jednog generalnog momenta kod Foucaulta, točnije povodom odnosa imanencije i transcendencije. Jer, jedan od najznačajnijih pravaca tumačenja fiksira Foucaulta u strogo imanentističkim okvirima. Tako, utjecajni i rašireni *governmental studies* (Rose, 1990; Rose i Miller, 1995) smještaju kategoriju slobode koja figurira kod Foucaulta u *imanentne* aranžmane *governmentaliteta*, točnije sloboda i u kasnom kapitalizmu nije ništa drugo do odbljesak, *interni aspekt* upravljačke racionalnosti. Ali, oduzimajući iskru transcendencije Foucaultovim razmatranjima nameće se paraliziranost u odnosu na demonsku-fatalističku narav neoliberalnog *governmentaliteta*. I usprkos tome što su predstavnici *governmental studies* miljama daleko od apologetskog odnosa prema neoliberalizmu, ipak osuđuju Foucaultova frekventna promišljanja o slobodi na status »epifenomena« *governmentaliteta*. E. Balibar (1997), koji isto tako komparira Foucaulta i Marxa, smatra da francuski mislilac na osnovu teleologije života (u kojoj se ne mogu prečuti vitalistički tonovi) ostaje u okviru imanentne samoreferencijalnosti života.

Problematizacija politike sadašnjosti...

Za razliku od navedenih mišljenja nazire se razumijevanje *ontološki razumijevane slobode* s potencijalima transcendencije koja nadilazi domete povijesnih modaliteta upravljačke racionalnosti. Mogli bismo reći da se kod Foucaulta nadilazi puki historicizam. Samim tim sloboda se ne može pozitivirati u sklopu ni jednog poretka – a istovremeno ne moramo situirati slobodu ni u okvire negativno razumijevane slobode: mnogobrojne Foucaultove naznake o transregresiji kao i o slobodi a koja se ne može prisvojiti od strane ni jednog poretka jamče za takvu vrstu tvrdnje. Dakako, to je refleksija o slobodi koja izmiče i liberalizmu i neoliberalizmu a koji se moraju razumijevati upravo u smislu ideološke intencije *pozitiviranja* slobode, bez obzira na to promiču li ove orijentacije pozitivni ili negativni pojam slobode (Hallward, 2000; Lošonc, 2010). Mislilac koji striktno vezuje moć i otpor (mada to ne mora značiti vremensku koincidenciju) i koji negira da je otpor eksteran u odnosu na moć, te koji u svakom iskazivanju moći prepoznaje potenciju otpora, ujedno nagovještavajući *iskonsku nestabilnost moći* kao i neoliberalne sazdanosti moći, morao bi tako razmišljati. Foucault je negirao *antecedentno* razumijevanje subjektivnosti: zapravo, subjektivnost kod njega nastaje u konfliktu između moći i otpora.

Ulog ove rasprave o imanenciji i transcendenciji neposredno se odnosi na poimanje Foucaultove pozicije prema neoliberalizmu. Razumijevaju li se Foucaultove refleksije bezrezervno imanentistički, odnosno, kao izraz bezizlazno zatvorene sveze imanencije, čini se da je njegova pozicija u odnosu na neoliberalizam izuzetno oslabljena i to bez ikakve mogućnosti otpora. Tek ukoliko ustrajemo na *drugoj* predočenoj orijentaciji razmišljanja mogu se razvijati linije otpora. S prethodnim naznakama postavili smo osnove i za mogući odgovor na sljedeću dilemu. Našli smo zapravo uporišne točke da se konfrontiramo sa sljedećim problemom koji se tiče statusa ekonomije i kao što ćemo odmah vidjeti dopire do najbitnijih nastojanja Foucaulta. »Ekonomija« se pojavljuje u različitim kontekstima, govori se o »ekonomiji moći«, »ekonomiji duše«, »ekonomiji istine«, naposljetku povodom pastoralne moći o *oikonomiji psuchon* (što je Agambena ponukalo da napiše monumentalnu rekonstrukciju ekonomske teologije) (o ovim pojmovima vidi Foucault, 2004b:196-208). No to ipak nisu značenja koja su relevantna za razumijevanje uloga governmentaliteta u

Problematizacija politike sadašnjosti...

modernitetu. Izdvojimo jednu karakterističnu rečenicu koja je uputna: »Uvođenje ekonomije u unutrašnjost politike predstavlja...bit governmentaliteta.« (Foucault, 2004b:98). Dekretiranje ekonomije kao imanentnog momenta u okvirima političke sfere je nedvosmisleno, i naravno višestruko relevantno za poimanje neoliberalizma koji se uzda u hipertrofiranje ekonomske racionalnosti – ona je istovremeno *i* politička racionalnost.

Ranije smo hvalili Foucaulta da je *de*-neutralizirao zahvat ekonomije ukazujući na modalitete moći u ekonomiji: bez toga se neoliberalizmu uopće ne može prići. Njegovi nastavljači su ovdje prepoznali očitovanje »političke tehnologije« koja kanalizira odluke i izbore ekonomskih subjekata. Tradicionalna ekonomska refleksija je ili indiferentna prema moći ili podređuje značenje moći: tvrdnja Foucaulta (2001, II:903) da o moći nitko nikada nije položio račun zvuči možda pretenciozno, no ekonomsku refleksiju sasvim sigurno pogađa.¹¹ U tom pogledu neporeciva je zasluga Foucaulta da omogućava primjenjivanje različitih modusa moći u odnosu na ekonomsku domenu: s njim se kategorijalna aparatura ekonomije može revidirati. Ali, to ne znači da ovdje ne nastaju neke nedoumice. Jer sada se javljaju primjedbe koje kritički odmjeravaju Foucaultove učinke na ovom planu: one tvrde da usprkos dragocjenim rezultatima koncept governmentaliteta, kako ga francuski mislilac izvodi (»vođenje vođenja«), skraćuje suštinu (Tellmann, 2003). U pozadini je nereflektirano generiranje »ekonomije« i njeno sužavanje na intersubjektivno pojmljivo »vođenje« koje upravlja i subjektivnim strukturama. Kao što znanje i moć moramo rastaviti da bismo analizirali njihove veze, tako se mora odvojiti i »ekonomija« i governmentalitet da bi postali pravovaljani predmeti izučavanja – za razliku od toga kod Foucaulta ekonomski su agensi zaodjenuti u upravljački registar izgubivši karakteristike posebnosti. Tome se pridružuje i druga primjedba koja zamjera Foucaultu da u *njegovim refleksijama o neoliberalnom governmentalitetu* upadljivo nedostaje kompleksno raspravljanje o novcu i uopće o monetarnim medijacijama što zatvara puteve upravo prema eksplikaciji neoliberalne financijalizacije (Auvinen, 2010). Ovi nedostaci se kumuliraju naročito ako se uzima u obzir

---

¹¹ O problemima odnosa moći i tretiranja ekonomije kao i nespremnosti da ekonomska refleksija analizira moć na kompleksan, ne-reduktivan način vidi Palermo, 2007.

intencija Foucaulta da dinamiku (neo)liberalizma promatra u svjetlu dispozitiva sigurnosti s kojim se naglašava governmentalitet, ali *tek* na distanci.

Jedva da treba dokazivati da se bez upućenosti na autonomiziranje ekonomske sfere, kao i bez konstitutivnog udvajanja politike i ekonomije,¹² javnog i privatnog ne može udubiti u analizu moderniteta. Foucault gdje-gdje upućuje na momente (želja, proturječni užitak buržoazije u pogledu nametanja instrumentalne racionalnosti, interesi itd.) koji su od značaja za tematizaciju autonomizirane ekonomije, ali uzalud ćemo tražiti kompleksni opis ove teme. Zahvat *autonomizirane* ekonomije pronaći ćemo npr. kod takvih ekonomskih antropologa kao što su Karl Polanyi i Louis Dumont koji su nam ostavili karakteristične teorijske učinke, ali povodom Foucaulta to ne možemo očekivati. Indikativno je da su ovi antropolozi zbog toga da heterodokсно tumače autonomiziranje ekonomije u modernitetu morali preinačiti značenja ekonomiziranja samog (Dumont, 1977; Polanyi, 1957). Zaista je tako da kod Foucaulta »ekonomija« *lebdí u zraku*; opis posvemašnje ekonomizacije u neoliberalizmu kao da uvijek operira s već prethodećim *pretpostavljenim* pojmom ekonomije. Teško se oslobađamo dojma da Foucault zapravo preuzima liberalno poimanje ekonomije koja pati od transpovijesnih determinacija i polazi (makar implicitno) od »transcendentalne suverenosti« tržišta, te promovira autoregulativnu moć tržišta a koja je čvrsto omeđena u odnosu na eksterne političke utjecaje.¹³ To nas ostavlja u nedoumici, ne samo zbog toga što ionako živimo u epohi kada se žustro (ponajviše u ne-ekonomskim disciplinama a koje su okrenute k tumačenju određenih ekonomskih kategorija, mada i u heterodoksnim ekonomskim refleksijama) raspravlja o preinačenju značenja »ekonomije«, nego i zbog toga što to proturječi Foucaultovim iskonskim nastojanjima. Da se podsjetimo nominalističkih intencija koje poriču prethodeću zbiljnost pojma: ne povlači li to za sobom *nominalističko zahvaćanje ekonomiziranja*, odnosno, procesnu analizu koja konsektivno sagledava rezultate

---

¹² O razdvajanju između politike i ekonomije vidi Wood, 1981.

¹³ Moglo bi se raspravljati o tome da vraćanje Foucaulta do Marxa otvara perspektivu i za pomake u pogledu ekonomiziranja (vidi naročito Foucaultovo pronalaženje problematike radne snage s tonovima koji itekako prizivaju Marxa (o tome Bidet, 2006)).

Problematizacija politike sadašnjosti...

ekonomizacije, odnosno, ekonomije kao »problematizirane« domene? Uostalom, shodno našem ontološkom pristupu i ekonomiziranje se mora razmatrati u ontološkoj perspektivi, tek tako možemo pristupiti razumijevanju ekonomije kao *specifične* domene moderniteta. Ako smo prihvatili kao orijentaciju »političku ontologiju« kao izraz kontingentnih konstelacija, tada je i samo ekonomiziranje podložno tome: zato valja govoriti o »ekonomizaciji« kao *rezultanti*. Prema tome, valja govoriti o *ekonomskoj ontologiji* kao nastajućem rezultatu. Ovdje se već spominjani Polanyi može i tako razumjeti: on govori ne samo o tome da je ekonomija uvijek »užlijebljena« u komunalne strukture (kako to neumorno ponavljaju njegovi tumači), nego je užlijebljenost, kao horizont ekonomiziranja, *rezultanta* različitih borbi, otpora spram nadiranja tržišta, dakle, svaka postojeća konjunktura tržišta, svako polje u njemu je prekopano različitim borbama. To što Foucault (kritički) operira s *homo oeconomicusom* u određenim situacijama, ostaje drastično prekratko; tâ, Hayek, bez kojeg neoliberalizma naprosto nema, upravo atakira na izvornu nedovoljnost ove figure! Najzad, governmentality se mora doista jasno odvojiti od upravljačke racionalnosti. Upravo u cilju razumijevanja kako ekonomski agensi postaju podložni governmentality valja tako postupati. Tek uzimanjem u obzir *ireducibilnosti* ekonomije u modernitetu može se progovoriti o posvemašnjim interferencijama između ekonomije i moći. Foucault, izlažući sebe optužbi da preuzima nereflektirani liberalni princip ekonomiziranja (transpovijesni princip razmjene, a na osnovu toga spomenutu autoreglativnost), pokazuje određene deficite u pogledu aplikacije *povijesne* ontologije na ekonomiju. Tek ovakva historizacija ekonomije omogućava ono što mi želimo od Foucaulta, naime, problematizaciju ekonomiziranja.

Osim toga, a naročito ako je riječ o aspektima povodom monetarnih posredovanja u neoliberalizmu, da se primijetiti da usprkos tome što postoje dragocjene refleksije o novcu u *Riječi i stvari* nit je ipak pokidana. Između predmetne knjige i poznih refleksija o neoliberalizmu nije lako pronaći kontinuitet. A neporecivo je da se neoliberalni governmentality uslijed proširene financijalizacije ne može domisliti bez kompleksne artikulacije monetarnih dimenzija. Foucault, bez sumnje, i ovdje otvara perspektive: on

Problematizacija politike sadašnjosti...

govori o krivotvorenju novca, o bogatstvu, o određenim aspektima fluksa novca (npr. Foucault, 2004b:78), i to osim već spomenute knjige (*Riječi i stvari*). Može se razmišljati o tome kako se governmentality može primijeniti na recentne tokove financijalizacije u smislu tehnologije moći (Sotiropoulos, Milios i Lapatsioras, 2013). Ali konstatirana činjenica, odnosno apostrofirana deficitarnost u pogledu specifičnosti ekonomiziranja, i ovdje uzima danak. Kada je riječ o neoliberalizmu baratanje ekonomskih subjekata novcem ostaje tek u perspektivi zadovoljavanja interesa i multipliciranih kalkulacija što nas isto tako upućuje na liberalnu artikulaciju uloge novca koja tradicionalno čak i podcjenjuje ulogu novca. Dakako, ova tvrdnja može zvučati i previše strogo, naposljetku Foucault je pisao o neoliberalizmu u situaciji kada je mogao vidjeti tek određene konture financijalizacije koja je tek poslije uznapredovala do današnjih razmjera. No valja ne smetnuti s uma da financijalizacija nije tek konjunktorna pojava, nego *immanentna* tendencija u kapitalizmu, utoliko se to i može percipirati kao deficit kod Foucaulta u pogledu toga da ostajemo uskraćeni u odnosu na dalekosežne zahvate. Bez sumnje, pitanje novca može se tretirati i danas u sklopovima financijalizacije na različite načine, recimo na osnovu Spinoze (Lordon i Orléan, 2008), ili posredstvom Marxa, te zasnivati »monetarno ograničenje« no na osnovu kategorije vrijednosti (Boskelmann, 2004), ali u takvim se zahvatima mora ići dalje od Foucaulta, *te se mora preinačiti sam pojam novca*.

Ipak, valja spomenuti da je Foucault barem ostavio neke tragove koji nas *mog*u voditi u drugačijem smjeru. Tako na jednom mjestu (Foucault, 2004a:290) kategorično naznačuje divergenciju između »ekonomije« i governmentality proglašavajući »ekonomiju« tek lateralnom u odnosu na governmentality. Na kraju konkluzivno tvrdi da ekonomija ni u kom smislu nije upravljačka racionalnost. Ali se mora priznati da još uvijek ostaje zadatak opisivanja autonomizirane ekonomske sfere.

Naposljetku, nećemo zaboraviti ono što smo isticali: sva je analiza governmentality kod Foucaulta politički usmjerena. A politika, kako on kaže, ne može postojati bez *kontra*-vođenja, to jest, bez otpora. Bez ovog momenta njegova se intencija ne može razumjeti.

Governmentalitet koji naglašava »vođenje vođenja« evokacijom teologizirane-pastorske moći u židovskom nasljeđu i kršćanstvu *može* biti jednostran ukoliko insistira na registru governmentaliteta kao *jedinom* okviru za analizu moći. Tako, istraživanja pokazuju (Chamayou, 2012) da itekako egzistiraju tijekom povijesti sve do današnjice i to na nivou paradigme predatorski-sinergetski oblici moći koji se modeliraju na osnovu lova na ljude, dakle, na osnovu fizičke konfiguracije sila – uostalom Nimroda kao obrazac u spomenutoj tradiciji spominje i sam Foucault, kao što mnogi njegovi opisi u odnosu na discipliniranje vagabunda, siromašnih i potlačenih sugeriraju da se i kod njega samog naziru i drugačije konture moći u odnosu na upravljanje. Ali tek se naziru. (Nimrod je inače u Srednjem vijeku mnogo puta figura »financijske moći«, odnosno, financijskog »zgrabljenja«: to nas vraća do nedostatka sveobuhvatnog poimanja monetarnih aspekata kod Foucaulta.) Iz moje perspektive ne može se ignorirati činjenica da se (neo)liberalizam ne može razumjeti bez *kombinacije* governmentaliteta u Foucaultovom smislu i sinergetskih oblika moći: rašireni ratovi protiv rasipanja u ime iskorištavanja planeta (Neocleous, 2011), ili u ime proširivanja i nametanja slobode, što se opetovano javlja u vezi neoliberalnih ratova, dovoljno jasno svjedoče o nužnosti toga. Na to se mogu nadovezivati Foucaultova briljantna zapažanja u pogledu geneze rase u europskom nasljeđu i različitim politika u vezi toga: ona bi trebala biti zapravo integrirana u kolotečinu razmišljanja o neoliberalizmu. No, to je novi zadatak, ali ipak na tragu Foucaulta.

5. Zaključak

Za Foucaulta se vezuje otvaranje mnogih relevantnih pitanja u vezi neoliberalizma. Bez sumnje, njegova nastojanja u vezi neoliberalizma moraju se uklopiti u teoretiziranje o governmentalitetu. Francuski mislilac kategorično odvaja liberalizam i neoliberalizam i baca svjetlo na cezuru koja nastaje u zoni između liberalizma i neoliberalizma. Nadalje, njegov postupak jest izuzetno važan u pogledu toga što daje uporišne točke za današnje oponiranje spram depolitizacije ekonomije. Članak zauzima stanovište da se Foucaultova orijentacija može razumjeti, ako se: a) uzimaju u obzir njegove refleksije o istini, b) njegovi naponi tretiraju na osnovu ontološkog zahvata, pri čemu valja potencirati pitanja povijesne i

Problematizacija politike sadašnjosti...

političke ontologije. Članak iznosi i izvjesne kritike na račun Foucaultovog zahvata neoliberalizma a one se mogu sažeti na sljedeći način: a) Foucault operira s pretpostavljenim pojmom ekonomije što stvara određenu konfuziju u pogledu toga s koje pozicije on promatra tržišne interakcije, kao i posvemašnju komodifikaciju u neoliberalizmu, b) kod Foucaulta se podređuje panoptička uloga tržišta, c) postoji deficit u odnosu na monetarnu medijaciju, što otežava razumijevanje procesa financijalizacije u neoliberalizmu, d) neoliberalizam se ne može razumjeti samo iz perspektive governmentaliteta, nego je neophodno konzultirati i razmišljanja o sinergetskim oblicima moći koji podrazumijevaju artikulacije sile, odnosno, artikulacije moći i sile u odnosu na različite tehnike lova na ljude.

Literatura:

Agamben, Giorgio (2005). *Time that Remains*, Stanford: Stanford University Press

Agamben, Giorgio (2008). *Le Règne et la Gloire: Homo Sacer, II, 2*, Paris: Seuil

Aubrey, Bob (2000). *L'entreprise de soi*, Paris: Flammarion

Auvinen, Tero (2010). At the Intersection of Sovereignty and Biopolitics: The Di-Polaric Spatializations of Money, *Foucault Studies*, (9):5-34.

Balibar, Étienne (1997). Foucault et Marx, L'enjeu du nominalisme, u: Balibar, Étienne, *La crainte des masses*, Paris: Gallimard, p. 281-305

Bidet, Jacques (2006). Foucault et le libéralisme. Rationalité, révolution, résistance, *Actuel Marx*, 2 (40):169-185

Bonefeld, Werner (2013). Human economy and social policy: On ordo-liberalism and political authority, *History of the Human Sciences*, 26(2):106-125

Boskelmann, Else (2004). *Im Takt des Geldes: Zur Genese modernen Denkens*, Springer: zu Klampen

Cassin, Barbara (dir.) (2004). *Vocabulaire Européen des Philosophies: dictionnaire des intraduisibles*, Paris: Seuil

Chamayou, Grégoire (2012). *Manhunts*, Princeton: Princeton University Press

Dardot, Pierre; Laval, Christian (2010). *La nouvelle raison du monde: Essai sur la société néolibérale*, Paris: La Découverte

De Angelis, Massimo (2007). *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, London: Pluto Press

Deleuze, Gilles (1986). *Foucault*, Paris: Editions de Minuit

Demeulenaere, Pierre (1996). *Homo Oeconomicus*, Paris: PUF

Dumont, Louis (1977). *Homo aequalis: genèse et épanouissement de l'idéologie économique*, Paris: Gallimard

Ewald, François (1986). *L'Etat-Providence*, Paris: Grasset

Foucault, Michel (2001). *Dits et écrits 1954-1988 (vol I-II)*, Paris: Gallimard

Foucault, Michel (2004a). *Naissance de la Biopolitique*, Paris: Gallimard, Seuil

Foucault, Michel (2004b). *Sécurité, Territoire, Population*, Paris: Gallimard, Seuil

Foucault, Michel (2009). *Le Courage de la vérité, Le Gouvernement de soi et des autres II*, Paris: Gallimard, Seuil

Foucault, Michel (2012). *Du Gouvernement des Vivants*, Paris: Ehes, Gallimard

Gane, Nicholas (2014). The Emergence of Neoliberalism: Thinking Through and Beyond Michel Foucault's Lectures on Biopolitics, *Theory, Culture & Society*, 31(4):3-27

Hacking, Ian (2002). *Historical Ontology*, Harvard: Harvard University Press

Hallward, Peter (2000). The limits of individuation, or how to distinguish Deleuze and Foucault, *Angelaki*, 5(2):93-111

Han-Pile, Béatrice (2005). Is Early Foucault a Historian? History, History and the Analytic of Finitude, *Philosophy and Social Criticism*, 31 (5-6):585-608

Harcourt, Bernard; Becker, Gary; Ewald, François (2013). "Becker and Foucault on Crime and Punishment": A Conversation with Gary Becker, François Ewald, and Bernard Harcourt: The Second Session, The University of Chicago – May 15, 2013, *University of Chicago Law School, Chicago Unbound*,

http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1409&context=public_law_and_legal_theory, (27. 7. 2014.)

Hayek, Friedrich (1958). *Individualism and Order*, Chicago: The University of Chicago Press

Hayek, Friedrich (1988). The Mysterious World of Trade and Money, in Bartley, W. William (ed.). *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism (The Collected Works of Friedrich August Hayek, Vol 1.*, London: Routledge, p. 89-106

Jessop, Bob (2006). From micro-powers to governmentality: Foucault's work on statehood, state formation, statecraft and state power, *Political Geography*, 26(1):34-40

Kerr, Derek (1993). Beheading the king and enthroning the market: A critique of Foucauldian governmentality, *Science & Society*, 63(2):173-202

Lagasnerie, Geoffroy de (2012). *La dernière leçon de Michel Foucault*, Paris: Editions Fayard

Lordon, Frédéric; Orléan, Andre (2008). Genèse de l'État et genèse de la monnaie: Le modèle de la potentia multitudinis, u: Citton, Yves; Lordon, Frédéric (eds.). *Spinoza et les sciences sociales*, Paris: Éditions Amsterdam, p. 127-170

Lošonc, Alpar (2010). *Moć kao društveni događaj*, Novi Sad: Adresa

Lošonc, Alpar (2014). Blindness and Invisibility, *Journal of Media and Communication* (u procesu objavljivanja!)

Macherey, Pierre (2012). Homo Ideologicus, 1, *La philosophie au sens large*, <http://philolarge.hypotheses.org/1284>, (26. 7. 2014.)

Neocleous, Mark (2011). War on Waste: Law, Original Accumulation and the Violence of Capital, *Science & Society*, 75 (4):506-528

Ojakangas, Mika (2012). Michel Foucault and the enigmatic origins of bio-politics and governmentality, *History of the Human Sciences*, 25(1):1-14

Oksala, Johanna (2005). *Foucault on Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press

Oksala, Johanna (2010). Foucault's politicization of ontology, *Continental Philosophical Review*, 43(4):445-466

Palermo, Gulio (2007). The Ontology of Economic Power in Capitalism: Mainstream Economics and Marx, *Cambridge Journal of Economics*, 31(4):539-561

Polanyi, Karl (1957). *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press

Prado, G. Carlos (2006). *Searle and Foucault on Truth*, Cambridge: Cambridge University Press

Prozorov, Sergei (2007). *Foucault, Freedom and Sovereignty*, Aldershot: Ashgate

- Prozorov, Sergei (2013). Living Ideas and Dead Bodies The Biopolitics of Stalinism, *Alternatives: Global, Local, Political*, 38(3):208-227
- Rehman, Jan (2013). *Theories of Ideology, The Powers of Alienation and Subjection*, Leiden, Boston: Brill
- Reitz, Tilman (2003). Die Sorge um sich und niemand anderen, *Das Argument*, 45(249):82-97
- Revel, Judith (2002). *Le vocabulaire de Foucault*, Paris: Ellipses Édition
- Rose, Nikolas (1990). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, London: Routledge
- Rose, Nikolas; Miller, Peter (1995). Political Thought and the Limits of Orthodoxy, *British Journal of Sociology*, 46(4):590–97
- Sarasin, Philipp (2005). *Foucault zur Einführung*, Hamburg: Junius
- Sotiropoulos, P. Dimitris; Milios, John; Lapatsioras, Spyros (2013). *A Political Economy of Contemporary Capitalism and its Crisis Demystifying finance*, London: Routledge
- Tellmann, Ute (2003). The Truth of the Market, *Distinktion*, 7:49-63
- Tellmann, Ute (2009). Foucault and the Invisible Economy, *Foucault Studies*, (6):5-24
- Vighi, Fabio; Feldner, Heiko (2007). Žižek: *Beyond Foucault*, Palgrave: Macmillan
- Visker, Rudi (1995). *Michel Foucault. Genealogy as Critique*, London/New York: Verso
- Visker, Rudi (2005). *Truth and Singularity: Taking Foucault into Phenomenology*, Dordrecht: Kluwer
- Waldenfels, Bernhard (1998). Comment on John Searle's The Construction of Social Reality, *Analyse&Kritik*, 20:159-165
- Walsham, Alexandra (1999). *Providence in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press
- Wood, M. Ellen (1981). The Separation of the Economic and the Political in Capitalism, *New Left Review*, (127):66-95
- Zuidhof, Peter-Wim (2012). Ayn Rand: fountainhead of neoliberalism?, *Krisis, Journal for Contemporary Philosophy*, (1):84-89

Alpar Lošonc*

**PROBLEMATIZATION OF THE POLITICS OF CONTEMPORANEOUSNESS: FROM
LIBERALISM TO NEOLIBERALISM (THE CRITICAL RECONSTRUCTION OF
FOUCAULT'S DESCRIPTION OF NEOLIBERALISM)**

Abstract

Foucault's reflections regarding both the diagnosis and prospection deserve attention. Rather than follow a mere description of these reflections this article discusses a) the existence of ideological aspects in regard to neoliberalism, b) ontological approach in relation to the power and freedom. The French thinker realizes the reconstruction of (neo) liberalism on the basis of problematization of governmental rationality. He emphasizes the caesura between liberalism and neoliberalism focusing on the meanings of natural ontology, market, and especially, competition. First, the author of the article exposes the critique of the account of neoliberalism centering on the German ordo-liberalism. Then he discusses the criticisms concerning Foucault in terms of neoliberalism on the occasion of: a) position towards neoliberalism, b) non-reflected notion of visibility, c) ignorance of the logic of separated economic sphere d) reducing of economic agents under the banner of governmental rationality. It is suggested that a) Foucault's clarification of neoliberalism is to be interpreted in terms of simultaneity of power and resistance, b) the domain of power is to be expanded by the synegetic forms of power.

Key Words: *Foucault, neoliberalism, liberalism, market, power*

---

* Faculty of Technical Sciences, University of Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 6, RS-21 000 Novi Sad, corna@eunet.rs